

ВІДГУК

офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора
Курлянд Зінаїди Наумівни

на дисертаційне дослідження Романишиної Оксани Ярославівни на тему:
«Теоретичні і методичні основи формування професійної ідентичності
майбутніх учителів засобами інформаційних технологій»,
представленої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.04. – теорія та методика професійної освіти.

Актуальність дослідження, що розглядається, зумовлена інтеграційними процесами, які відповідають вимогам глобалізації і потребують радикальних змін, особливо у вищій педагогічній освіті. В цьому аспекті актуалізується проблема формування сучасного вчителя, яка тісно пов'язана з його професіоналізацією та формуванням професійної ідентичності. Саме ця ідентичність зумовлює професійне становлення майбутнього фахівця як професіонала. Водночас, в умовах сьогодення підготовка майбутніх учителів не може оминати цілу низку інновацій, пов'язаних із використанням сучасних технологій, зокрема інформаційних. Формування професійної ідентичності майбутніх вчителів стає невід'ємною складовою їхнього особистісного зростання і становлення в їхній свідомості образу професії, завдяки чому вони краще адаптуються на робочому місці, активніше долають труднощі, які виникають під час роботи в навчальних закладах тощо.

Згідно з цим, цілком слушно виникає проблема визначення теоретичних і методичних основ формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій, які потребують розв'язання в контексті реформування вищої педагогічної освіти відповідно до вимог Болонського процесу. Зважаючи на це, проблема формування професійної ідентичності майбутніх учителів потребує принципово нового підходу, в якому б органічно поєднувалися традиційні та інноваційні підходи, зокрема з використанням засобів інформаційних технологій.

Відтак, тема дисертаційного дослідження О. Я. Романишиної є актуальною з погляду принципово нового підходу до професійної підготовки майбутніх учителів, а отже доцільною в контексті наукового пошуку. Можна стверджувати, що в роботі яскраво виражений міждисциплінарний характер, оскільки проблема розглядається як в освітньо-педагогічному, так і соціально-значущому аспектах.

Аналіз наукових звітів щодо зазначеної теми дозволив дослідниці виявити низку суперечностей методологічного, теоретичного і практико-

технологічного рівнів, що свідчить про недостатню вивченість цієї проблеми в умовах теперішнього часу. Насамперед – це відсутність ґрунтовних розробок, пов'язаних із формуванням професійної ідентичності в умовах педагогіки вищої школи, недостатньою розробкою нових інформаційних технологій, пов'язаних із формуванням професійної ідентичності майбутніх учителів і т. ін.

Слід зазначити, що дисертаційне дослідження складає невід'ємну частину наукового напрямку «Особистісно-професійний розвиток педагога в процесі підготовки до інноваційної діяльності» Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Структура дисертації ретельно продумана, логічно побудована і складається зі ВСТУПУ, п'яти розділів, у яких презентовано розв'язання завдань дослідження, загальних **ВИСНОВКІВ**, **СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ** –477 праць, із них 30 – англійською мовою (1– французькою) та **ДОДАТКІВ**, в яких представлено опис програми навчальної дисципліни «Сучасні інформаційні технології в навчальному процесі», сукупність різноманітних тестових методик, спрямованих на визначення певного рівня професійної ідентичності майбутніх учителів, результати успішності студентів I курсу, які брали участь у дослідно-експериментальній роботі, програму тренінгу з формування професійної ідентичності для майбутніх учителів тощо.

У процесі роботи щодо зазначеної проблеми О. Я. Романишиною було вдало визначено мету дослідження, яка передбачала теоретико-методологічне і методичне обґрунтування, експериментальну перевірку педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій. Відповідно до мети визначено 7 завдань дослідження та його концепція, що розгортається на методологічному, теоретичному і практичному рівнях з урахуванням взаємозв'язку і взаємодії системного, компетентнісного, інтегративного, діяльнісного, праксеологічного, акмеологічного, аксіологічного, синергетичного, особистісно-орієнтовного та інтегративно-особистісного підходів.

На наш погляд, сукупна дія цих підходів до формування професійної ідентичності майбутніх учителів створює так званий мультиплікативний ефект, результативна дія якого, за умов правильного спрямування, набагато перевищує їх простий сумарний результат, унаслідок їхньої взаємодії і взаємовпливу.

У такий спосіб теоретично обґрунтована концепція формування ПІ

(професійної ідентичності) майбутніх учителів засобами ІТ (інформаційних технологій), а отже створюється методологічне підґрунтя дисертаційної роботи. Все вищезазначене дає підстави схвалити концепцію наукового пошуку, в якому чітко визначено гіпотезу, що поетапно перевіряється в процесі педагогічного експерименту і спрямовується на розробку й обґрунтування педагогічної системи формування ПІ майбутніх учителів засобами ІТ у педагогічних вишах. Зазначимо, що під час проведення експериментальної роботи О. Романишина використовує не тільки комплекс теоретичних і емпіричних методів, але й електронний навчально-методичний комплекс забезпечення формування ПІ майбутніх учителів засобами ІТ, методи математичної статистики (обчислення t – критерію Ст'юдента), які переконливо засвідчили позитивні зміни, що відбулися в експериментальних групах та їх достовірність.

У першому розділі: «Методичні основи професійної підготовки майбутнього вчителя» авторка розкриває філософські принципи професійної підготовки майбутніх учителів, у якому наскрізно простежується врахування в них специфіки формування професійної ідентичності. В основу цього процесу Оксана Ярославівна покладає інтеграцію багатьох філософських підходів, зокрема гносеологічного, комплексного, особистісного, акмеологічного, синергетичного, аксіологічного і праксеологічного, що поєднують у собі теоретико-процесуальний аспект формування професійної ідентичності. Завдяки цьому, дослідниця їх оцінює, аналізує спрямованість цього процесу на різних рівнях методології: філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому і практико-технологічному. При цьому авторка наголошує найбільшу практичну спрямованість праксеологічного підходу, який надає майбутнім учителям можливість набувати певного досвіду педагогічних дій та вчинків, необхідних у майбутній педагогічній діяльності, які сприятимуть формуванню їхньої професійної ідентичності.

У другому розділі «Теоретичні основи формування професійної ідентичності майбутніх учителів у процесі фахової підготовки» змістовим центром виступає авторське визначення професійної ідентичності як сукупності емоційно-поведінкових та когнітивних проявів особистості в процесі професійного розвитку та уявлень про власні професійні можливості, здібності. О. Я. Романишина простежує співвідношення вимог довколишнього середовища до майбутнього вчителя і його спроможності відповідати цим вимогам. Згідно з презентованим визначенням, авторкою виокремлено компоненти, критерії та показники сформованості

професійної ідентичності: когнітивний, мотиваційний, емоційно-ціннісний, емпатійний, комунікативний, діяльнісно-практичний, кожний з яких вимірюється за відповідними критеріями, що уможлиблює надавати їм не лише якісну, а й кількісну характеристики.

Цілком слушно О. Я. Романишина визначає низку чинників, що впливають на досліджуваний феномен. Викликає схвалення намагання дослідниці з'ясувати основні механізми розвитку і становлення професійної ідентичності, увиразнити поняття «ідентифікація» та «практичність», унаслідок чого нею презентовано власне визначення цього феномена, що, безперечно, має наукову новизну.

У третьому розділі «Інноваційні технології навчання в підготовці майбутніх учителів» найбільш яскраво проявляється наукова новизна дослідження, в якому авторка впроваджує нові освітні технології в навчальний процес, створює дидактичну модель навчального предмета й аналізує взаємозв'язок педагогічного проектування з педагогічними технологіями. Ретельний аналіз сучасних технологій: кредитно-трансферних, інформаційно-освітніх, особистісно-орієнтованих, інтерактивних, мультимедійних, технологій Веб. 2.0, хмарних технологій і т. ін. не лише значно розширює можливості пошуку необхідної інформації, але й дозволяє подивитися на свою майбутню професійну діяльність з іншого боку, коли, як стверджують більшість учених, набуття творчого досвіду, а саме – комбінування та модифікація відомих рішень призводить до досягнення нового результату, що задається зміною зовнішніх умов і безперечно може бути визнана як творчість. До здобутків цього розділу слід додати виокремлену дослідницею специфіку проектування як технологічного процесу, що передбачає досягнення відповідної професійної компетентності, на підставі якої і формується професійна ідентичність.

Четвертий розділ – «Обґрунтування педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій» розкриває сутність четвертого завдання дослідження. Для розробки і впровадження цієї системи дослідниця визначає складові цієї системи, до яких віднесено: цільові орієнтації – дидактичні, розвивальні, виховні і соціальні, комплекс специфічних принципів: провідної ролі теоретичних знань; індивідуального підходу, навчання на високому рівні складності; вільного вибору; варіативності навчання; автономізації навчального процесу, співробітництво та взаємодопомога в навчанні тощо.

До розробленої педагогічної системи О. Я. Романишина залучає

також зміст навчальних дисциплін, в якому увиразнює особливості дисциплін педагогічного профілю; методологічні та педагогічні підходи, які впливають на досліджувальний конструкт: діяльнісний, інтегративний, компетентісний, акмологічний, особистісно-орієнтовний, гносеологічний і т.ін.

Викликає схвалення те, що авторкою розкриваються особливості кожного з підходів в аспекті розвитку студентів, як суб'єктів навчально-виховного процесу.

Дослідницею також виявлено психологічні та педагогічні умови, які забезпечують дієвість педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів, що також віддзеркалює наукову новизну дослідження.

Презентована авторкою модель педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій унаочнює це утворення, яке має всі ознаки системи: її структуру, до якої залучається внутрішня організація систем; комунікативні властивості, що забезпечують взаємодії систем з навколишнім середовищем і з іншими системами, а також цілісність цієї системи, як невід'ємної частини системного підходу. Дослідницею презентована концепція удосконалення, завдяки якій здійснюється.

В п'ятому Розділі подано експериментальну перевірку ефективності змодельованої педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій, тобто реалізується сьоме завдання дослідження. О. Я. Романишина аналізує результати констатувального етапу експерименту щодо стану сформованості професійної ідентичності майбутніх учителів, а також сутність формувального етапу експериментальної роботи, в якому увиразнювалися різновиди професійної ідентичності: розмита (дифузна), передчасна, мораторій і здобута ідентичність. Слід підкреслити, що формувальний експеримент охоплював студентів п'ятого курсу (спеціалістів, магістрів) різних факультетів, що дозволило авторці з'ясувати всю палітру досліджуваного феномена. Принагідно слід підкреслити, що науково-дослідницька робота Оксани Ярославівни з формування професійної ідентичності засобами ІТ тривала 6 років, а отримані результати переконливо засвідчили якісні та кількісні зміни, що відбулися в експериментальних групах, що також свідчать про успішне розв'язання поставлених завдань, а методи математичної статистики дозволили авторці довести вірогідність і надійність отриманих результатів, що підтвердили

результативність розробленої авторкою моделі педагогічної системи формування педагогічної ідентичності майбутніх учителів засобами ІТ.

Наукова новизна результатів, отриманих О. Я. Романишиною, визначається як теоретичними положеннями: розробленням і науковим обґрунтуванням концепції дослідження, побудова якої здійснювалася на різних рівнях: методологічному, системному праксеологічному та акмеологічному. Практична новизна дослідження була зумовлена формуванням професійної ідентичності майбутніх учнів засобами ІТ, а також в розробці авторкою методик реалізації педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами ІТ. В аспекті теоретичних положень авторкою розроблена і науково обґрунтована концепція дослідження, визначено педагогічні і психологічні умови формування професійної ідентичності майбутніх учителів.

На практичному рівні наукова новизна визначається розробкою інноваційної методики, пов'язаною з її реалізацією. Достовірність отриманих результатів обумовлена теоретико-методологічним підґрунтям його вихідних положень, використанням методів відповідних об'єкту, меті і завданням дослідження, шестирічним терміном дослідження, впровадженні результатів роботи в навчально-виховний процес різних вишів України. Згідно вище переліченого можна розглядати дисертаційну роботу Романишеної Оксани Ярославівни як завершений, цілісний доробок в галузі теорії і методики професійної освіти.

Оцінюючи позитивно докторську дисертацію О. Я. Романишиної, висловлюємо деякі зауваження і побажання:

1. Визначаючи компетентнісний і праксеологічний підходи, авторка зазначає, що вони базувалися на визначенні цілей, змісту та методології професійної освіти. (с.13). В чому тоді полягає їхня різниця?
2. Виокремлюючи концептуальні засади формування професійної ідентичності майбутніх учителів, дисертантка наголошує на необхідність удосконалення автономізованого підходу, але в подальшому не розкриває його сутність і вплив на формування ПІ майбутніх учителів (с.14);
3. Що авторка розуміє під поняттям «ефективність»?
4. В чому полягають відмінності педагогічних і психологічних умов та сутність поняття «оптимальна педагогічна і психологічна умова»?
5. Розроблена О. Я. Романишиною модель названа структурно-функціонального, але які саме функції має на увазі дослідниця,на

зрозуміло, оскільки самі функції на малюнку і в тексті роботи не виокремлені.

6. Не зовсім зрозуміло яким чином студенти поділялися на ЕГ і КГ, чи були ці групи однорідними щодо професійної ідентичності?
7. Чому вивчався стан сформованості професійної компетентності (с. 255), а не професійної ідентичності?

Проте висловлені зауваження не зменшують високої наукової і практичної цінності проведеного дослідження, яке є концептуальним, цілісним, завершеним і вирішує вагомую наукову проблему з теорії і методики професійної освіти та відповідає встановленим вимогам п.п. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України «від 24.07.2013р. № 567», а його автор, О. Я. Романишина, заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04. – теорія та методика професійної освіти.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки

ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

З. Н. Курлянд

ВІДГУК

офіційного опонента доктора психологічних наук, професора Савчина Мирослава Васильовича на дисертацію та автореферат Романишиної Оксани Ярославівни «Теоретичні і методичні основи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій», представлену на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

Актуальність дослідження. На сучасному етапі входження України у європейський освітній простір висуваються нові вимоги до розвитку професіоналізму учителів, що потребує особливої уваги щодо їх підготовки до професійної діяльності, підвищився інтерес до однієї з складових професіоналізації – професійної ідентичності. Актуальність вивчення професійної ідентичності майбутніх учителів значно зростає в зв'язку з удосконаленням системи освіти України відповідності з досвідом цивілізованих країн. Одночасно аналіз праць вітчизняних та іноземних учених із проблеми професіоналізації освіти вказує на те, що в поглядах дослідників на формування професійної ідентичності є деякі розбіжності, а тому актуальність дослідження Оксани Ярославівни Романишиної «Теоретичні і методичні основи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій» не викликає сумнівів.

Дослідниця коректно сформулювала мету, об'єкт і предмет дослідження, подана незаперечна концептуальна база, в якій визначені найбільш доцільні щодо теми дослідження концепти. Це дозволило визначити основні завдання дослідження і їх виконати, про що свідчать результати дослідження. Застосовано методи є адекватними об'єкту дослідження та його меті. Правильний вибір методів забезпечив достовірність одержаних у дисертації результатів.

Аналіз основного змісту дисертації. На підставі аналізу наукової літератури у дослідженні О.Я.Романишиної розкрито сутність формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій. Дисертантка вказує на низку суперечностей і становленні професійної ідентичності у майбутніх педагогів, визначальними серед яких є суперечності між необхідністю

актуалізації студентами перспектив власного професійного становлення на основі професійної самоідентифікації та несформованими вміннями майбутніх учителів визначати нові професійні цілі, а для їх реалізації – проектувати, конструювати й апробувати оптимальні способи професійної діяльності з використанням засобів інформаційних технологій. Професійну підготовку дисертантка розглядає у трьох аспектах: як процес, під час якого відбувається професійне становлення майбутніх фахівців; як мету і результат діяльності навчального закладу; як сенс включення студента у навчально-виховну діяльність. Такий підхід забезпечив ефективність результатів дослідження.

Дисертаційне дослідження відзначається логікою побудови змісту, правильним вибором методів дослідження, повнотою викладу матеріалу, висновків до розділів і загальних висновків. Заслугує на увагу висвітлення питання про методологічні основи професійної підготовки майбутнього вчителя. Загальнонаукові підходи і принципи дисертанткою розглядаються з опорою на педагогічні і психологічні засади формування професійної ідентичності майбутніх учителів. У тексті дисертації простежується чіткий зв'язок між проблемою, що розглядається і методологічними основами. Значна увага приділена праксеологічному підходу, який забезпечує реалізацію одного з принципів дидактики – зв'язку теорії з практикою. І це підсилює практичне спрямування дослідження.

У дисертації подано детальний аналіз дефініцій щодо професійної ідентичності майбутніх учителів та подано власне визначення професійної ідентичності, сформоване на основі інтеграції особистісно-професійних феноменів: професійна ідентичність – сукупність емоційно-поведінкових і когнітивних проявів особистості в процесі професійного розвитку та уявлень про власні професійні можливості, здібності, співвідношення вимог оточення з реально наявною можливістю відповідати цим вимогам.

У процесі дослідження виокремлено два основні аспекти формування професійної ідентичності: перший – етапи професійного становлення фахівця; другий – рівні професійної ідентичності. Проведено чітке розмежування між етапами: перший етап – первинний вибір, коли студенти знайомляться з професійною спільнотою, формується ціннісне ставлення до обраної професії. Показана

роль на цьому етапі дисципліни «Вступ до спеціальності», другий етап – підтвердження чи спростування первинного вибору, третій – реалізація первинного вибору в діяльності, на якому відбувається перехід студентів до ототожнення себе зі своєю професійною діяльністю, входження в професійну спільноту, усвідомлення своєї професійної ефективності та самостійності.

Суттєве значення має аналіз та визначення чинників, які впливають на формування професійної ідентичності, зокрема, концептогенні, які сприяють формуванню базових теоретичних конструктів для нової системи знань, системорганізуючі, які відповідають вимогам інноваційної педагогічної системи як групового творчого процесу, системорозвивальні, які визначаються об'єктивними суперечностями, що стимулюють діяльність суб'єкта, тобто залежать від внутрішніх і зовнішніх умов, чинники обміну, що відповідають за взаємодію локального освітнього середовища, чинники функціональних зв'язків (чинники «середовища функціонування структури»).

Дослідження структури професійної ідентичності дозволили О.Я.Романишиній виділити її складові: 1) особистісні та професійні якості; 2) компоненти; 3) чинники, механізми та напрями; 4) рівні розвитку; 5) функції, 6) етапи розвитку. Вони детально подані в тексті дисертації.

Дослідження професійної ідентичності подано через три складові Я-концепції: когнітивну; емоційну; поведінкову. Виділення і аналіз змісту цих складових дозволили дисертантці проводити дослідження за напрямами: а) когнітивно-диспозиційний; б) орієнтаційно-рефлексивний; в) практико-орієнтаційний. Ці напрями забезпечили визначення компонентів (когнітивний, мотиваційний, емоційно-ціннісний, емпатійний, комунікативний, діяльнісно-практичний), критерії і показники рівнів сформованості професійної ідентичності (розмита, передчасна, мораторій, здобута).

Одним з факторів, який вплинув на вибір компонентів, були стратегії освітнього процесу. Дисертанткою детально розглянуто види технологій, які були використані в дослідженні: декілька видів модульних технологій (модульно-розвивальна, модульно-кредитна, кредитно-трансферна, модульно-рейтингова); інформаційні освітні технології; дослідницька; проектна; інтерактивна технології.

Заслугує на увагу розроблена авторкою педагогічна система формування професійної ідентичності майбутніх учителів, основою якої дисертантка обрала: цільові орієнтації (дидактичні, розвивальні, виховні, соціальні); комплекс специфічних принципів, методологічні підходи, психологічні і педагогічні умови тощо. Значну увагу дисертантка приділила психологічним і педагогічним умовам: психологічні (підвищення інтересу до формування професійної ідентичності на основі індивідуалізації навчання; застосування інтерактивних методів навчання для розвитку самомотивації, емпатії та рефлексії) та педагогічні (використання можливостей інформаційного середовища Moodle у формуванні професійної ідентичності майбутніх учителів, застосування проектного навчання в процесі формування професійної ідентичності майбутніх учителів).

Високої оцінки заслугоє на увагу розроблена дисертанткою система формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій у вищих педагогічних навчальних закладах, що об'єднує теоретичні і практичні основи освітнього процесу: концепції, навчальні орієнтації; методологічні й педагогічні підходи, комплекс специфічних принципів; педагогічні і психологічні умови; методи, форми і засоби, компоненти, критерії і рівні, що об'єднує мету й результат. Для перевірки ефективності педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій у вищих педагогічних навчальних закладах дисертанткою проведено педагогічний експеримент, який правильно побудований, достовірність результатів підтверджена математичними методами.

Відтак, дослідження безумовно має наукову новизну, бо в ньому вперше теоретично обґрунтовано концепцію формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій як основу підвищення ефективності навчання студентів у вищих педагогічних навчальних закладах, розроблено й обґрунтовано педагогічну систему формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій, запропоновано структурно-функціональну модель педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій шляхом реалізації психологічних і педагогічних умов.

Авторка методологічно і теоретично обґрунтувала сутність професійної ідентичності та загальну стратегію її формування, яка підпорядкована кільком групам чинників (концептогенні, системоорганізаційні, системорозвивальні, чинники обміну, чинники функціональних зв'язків) і характеризується трьома складовими Я-концепції: когнітивна (фахові знання та професійні переконання, усвідомлення професійного Я-образу); емоційна (емоційно-оцінне ставлення до професійних переконань і знань); поведінкова (характер, який знаходить вираз у стилі взаємодії в професійному середовищі). Логіка формування професійної ідентичності майбутніх педагогів представлена трьома напрямками: когнітивно-диспозиційним, орієнтаційно-рефлексивним та практико-орієнтаційним.

Інноваційна методика реалізації педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій має велику практичну значущість, бо вона може бути застосована у вищих навчальних педагогічних закладах.

Результати дослідження пройшли достатню апробацію на багатьох міжнародних та всеукраїнських конференціях. Зміст автореферату відповідає змісту дисертації.

Поряд із високою оцінкою дисертаційного дослідження слід зробити деякі зауваження та побажання:

1. Здійснивши фундаментальний аналіз величезного масиву методологічних, філософських, психологічних, педагогічних та методичних праць, одночасно у своїх висновках дисертантка, нажаль, не опиралася на найавтентичніші та найсучасніші визначення особистості у психології, які є результатом фундаментальних досліджень проведених вченими-персонологами вже на рубежі XX – XXI століть, а тому у розгляді професійної ідентичності педагога не враховує ідентифікацію майбутніх педагогів зі спільнісними утвореннями внутрішнього світу людини, зокрема фундаментальними здатностями особистості вірити, любити, творити добро та боротися зі злом, творити простір свободи та відповідальності, які мають вирішальне значення для діяльності педагога.

2. Наші дослідження показують, що фундаментальним показником і результатом формування в майбутніх педагогів професійної ідентичності є їхня

мотивація до вироблення у себе здорового індивідуального стилю майбутньої професійної діяльності, що враховує якості особистості, загальні та спеціальні здібності, тип темпераменту тощо. На цьому моменті дослідниця не акцентує увагу.

3. Заслуговує на увагу розгляд в тексті дисертації (с.90) питання про особистісне прийняття людиною професії з погляду психології. Але, на нашу думку, це питання недостатньо розглянуто, оскільки дисертантка не пояснила особливості змістово-сислової регуляції особистості в процесі набуття і трансформування її професійного досвіду.

4. Розглядаючи питання про чотири рівні розвитку професійної ідентичності особистості потрібно було більш ґрунтовно подати, що з підходів цих учених становить інтерес і чи використані вони на практиці.

5. На емпіричному етапі дослідження ґрунтовно вивчалася мотиваційна складова професійної ідентичності, але глибинішим утворення є особистісні смисли професійної діяльності. Було б значуще, якби дослідниця поставила завдання емпірично вивчити цей момент.

6. Розглядаючи питання про інновації, які були використані в дослідженні (с.148-156) потрібно було більш чітко подати роль інформаційних технологій та їх засобів у впровадженні інших технологій (модульних, проектної, особистісно орієнтованої, інтерактивних), тоді системнішим виглядав би комплекс технологій, які були використані дисертанткою з метою формування професійної ідентичності. Хоч спільні ознаки технологій подано в дисертації.

7. У тексті дисертації дослідниця рідко використовує термін «освітній процес», який позначає три субпроцеси – навчання, виховання та розвиток, а частіше використовує вужчі за змістом та менш адекватні до розглядуваної проблеми терміни «навчання» та «навчально-виховний процес».

Однак, висловлені зауваження та побажання не впливають на загальний високий науковий рівень дисертаційного дослідження.

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що подане до захисту дисертаційне дослідження О.Я. Романишиної «Теоретичні і методичні основи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами

інформаційних технологій» є завершеним, самостійно виконаним, має наукову новизну і практичне значення, повністю відповідає вимогам п. 9, 11 – 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., а його авторка - Оксана Ярославівна Романишина, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 . – теорія і методика професійної освіти.

ВІДГУК

офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора Козяра Михайла Миколайовича на дисертацію та автореферат Романишиної Оксани Ярославівни «Теоретичні і методичні основи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій», представлену на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

Актуальність дослідження. Тема, яка розглядається в дисертаційному дослідженні Романишиною О.Я. є актуальною. Причиною цього є низка факторів, які впливають на процес підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності. По-перше – деякі студенти розчаровуються в своїй майбутній професії, не бачачи себе в ній. По-друге – їх не задовольняє оплата праці вчителів. По-третє – не бачать шляхів підвищення власного професіоналізму.

Нині дедалі більшої цінності набувають такі риси особистості, як самостійність, радикалізм, ініціативність, вільність суджень, здатність орієнтуватись у життєвих ситуаціях. Саме такі фахівці потрібні на ринку праці. Особливо це стосується майбутніх учителів, які навчають і виховують молоде покоління.

На сучасному етапі входження України у європейський освітній простір висуваються нові вимоги до професіоналізму учителів, що потребує особливої уваги щодо їх підготовки до професійної діяльності. Тому проблема підготовки професійно компетентних учителів, яка передбачає й формування їх професійної ідентичності, в умовах освітньої та економічної криз стає актуальною.

Актуальність дослідження підсилюється низкою суперечностей, які визначені дисертанткою. Зміст суперечностей відповідає темі дослідження. Це суперечності між: світовими тенденціями оновлення вищої педагогічної освіти, потребою її цілеспрямованого реформування в Україні шляхом реалізації

інноваційно-технологічних підходів до професійної підготовки студентів, що забезпечується сучасною системою підготовки майбутніх учителів у вищих навчальних закладах, і домінуванням традиційного навчання; об'єктивно зростаючою потребою сучасного суспільства в учителях, які ідентифікують себе з майбутньою професією, та недостатнім рівнем сформованості професійної ідентичності випускників вищого педагогічного навчального закладу; необхідністю актуалізації студентами перспектив власного професійного становлення на основі професійної самоідентифікації та несформованими вміннями майбутніх учителів визначати нові професійні цілі, а для їх реалізації – проектувати, конструювати й апробувати оптимальні способи професійної діяльності з використанням засобів інформаційних технологій; потребою реалізації сучасних підходів до інформатизації навчального процесу професійної підготовки майбутніх учителів і відсутністю цілісної системи формування їх професійної ідентичності засобами інформаційних технологій. Дисертаційне дослідження спрямоване на усунення цих суперечностей, що надає йому актуальності та практичного спрямування.

Аналіз змісту дисертації. Проведений О.Я. Романишиною аналіз праць вітчизняних та іноземних учених із проблеми професійної ідентичності вказує на деякі розбіжності у їх поглядах на проблему, що зумовило потребу в додатковому її вивченні. Дисертантка подала власну думку про професійну ідентичність майбутніх учителів, обравши для її формування сучасні засоби – засоби інформаційних технологій.

Дисертантка обрала методи дослідження, які відповідають предмету дослідження. Правильний вибір методів забезпечив достовірність одержаних у дисертації результатів.

На підставі аналізу наукової літератури у дослідженні О.Я. Романишиною професійна підготовка розглядається у трьох аспектах: як процес, під час якого відбувається професійне становлення майбутніх фахівців; як мету і результат діяльності.

Дисертація логічно побудована, чітко подано висновки до розділів і загальні висновки.

Заслуговує уваги розроблена дисертанткою концепція дослідження. Основні положення концепції зумовлені тим, що науковий пошук здійснювався на методологічному, теоретичному та практичному рівнях, що розкривають її сутність і сприяють реалізації провідної ідеї дисертаційного дослідження. Це передбачало впровадження педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій.

На *методологічному рівні* на основі аналізу філософських положень теорії пізнання, з урахуванням філософських, педагогічних, психологічних наукових концепцій, загально педагогічних підходів (системного, компетентнісного, інтегративного, діяльнісного, праксеологічного, акмеологічного, аксіологічного, синергетичного, особистісно орієнтованого, інтегративно-особистого), філософських принципів. Особлива увага була приділена праксеологічному підходу, що є проявом практичного спрямування дослідження. Кожний з підходів взаємопов'язаний з принципами філософії. Це підсилює методологічну сутність проблеми.

На *теоретичному рівні* визначено основні концепції професійної ідентичності, уточнено сутність основних понять дослідження (ідентифікація, самоідентифікація, рефлексія, професійна ідентичність), обґрунтовано теоретичні основи побудови педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій. Використовувалося декілька видів педагогічних технологій (модульні, інформаційні, проектна та інші технології).

Практичний рівень полягав у прикладній реалізації всіх складових педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій шляхом використання психологічних і педагогічних умов та дослідження її ефективності. Ці рівні стали міцною основою для дисертаційного дослідження.

Основні концептуальні положення наукової роботи втілені в **загальній гіпотезі**, яка ґрунтується на педагогічній системі, психологічних та педагогічних умовах. Позитивним є присутність чіткого зв'язку між проблемою, що розглядається і методологічними основами формування професійної ідентичності майбутніх учителів.

У дисертації подано детальний аналіз дефініцій щодо ідентифікації, ідентичності, професійної ідентичності з розглядом власного бачення цих понять. Романишина О.Я. глибоко опанувала і вивчила проблему професійної ідентичності майбутніх учителів, про що свідчить глибокий теоретичний аналіз проблеми і її практична реалізація.

У процесі дослідження виокремлено два основні аспекти формування професійної ідентичності через три етапи формування професійної ідентичності: етапи професійного становлення фахівця; підтвердження чи спростування первинного вибору; реалізація первинного вибору в діяльності. Допомогу в цьому вони отримують у процесі вивчення дисципліни «Вступ до спеціальності». Було визначено, що на кожному факультеті ця дисципліна читається з врахуванням специфіки факультету.

Поняття адаптації розглядається як: пристосування до умов існування організму; формування нової функціональної системи на основі пристосування; діалектична єдність особистості та суспільства; психологічні процеси та закономірності розвитку особистості; закріплення молодих фахівців у певних галузях.

Дисертанткою правильно обрані компоненти професійної ідентичності. Позитивним є те, що їх вибір базувався на різних чинниках, які впливають на цей процес. Такими чинниками є: концептогенні, системоорганізуючі, системорозвивальні, чинники обміну, чинники функціональних зв'язків. Крім чинників, на вибір вплинули також складові процесу: когнітивна (фахові знання та професійні переконання, усвідомлення професійного Я-образу); емоційна (емоційно-оцінне ставлення до професійних переконань і знань, до самого себе); поведінкова (включає потенційні поведінкові реакції на конкретні

дії, які можуть бути викликані знаннями про себе і ставленням до себе). Крім цього були враховані стратегії навчального процесу. Науковці стратегію визначають як мистецтво керівництва чим-небудь, що ґрунтується на правильних і довготривалих прогнозах. Тобто, процес буде і самостійним, і керованим.

Компонентами формування професійної ідентичності є: когнітивний, мотиваційний, емоційно-цільовий, емпатійний, комунікативний, діяльнісно-практичний. Тобто, прослідковується основа для визначення компонентів.

Найбільш вагомими для формування професійної ідентичності є різні види модульної технології, інформаційні освітні технології; дослідницька; проектна; інтерактивні технології, які були впроваджені в дослідженні дисертанткою. Найбільш детально у дисертації розглянуто проектну технологію, яка, на думку, дисертантки, і це показали її дослідження, мала найбільший вплив на досліджуваний процес, що пов'язане з функцією проєктованого інноваційного процесу, якою є розвиток, якісне перетворення педагогічної практики як цілісної систем.

Заслуговує на увагу розроблена автором педагогічна система формування професійної ідентичності майбутніх учителів, основою якої дисертантка обрала: *цільові орієнтації* (дидактичні, розвивальні, виховні, соціальні); комплекс специфічних принципів, методологічні підходи, психологічні і педагогічні умови, що об'єднує теоретичні і практичні основи навчального процесу: концепції, навчальні орієнтації; методологічні й педагогічні підходи, комплекс специфічних принципів; педагогічні і психологічні умови; методи, форми і засоби, компоненти, критерії і рівні, що об'єднує мету й результат.

Значну увагу дисертантка приділила психологічним і педагогічним умовам: психологічні (підвищення інтересу до формування професійної ідентичності на основі індивідуалізації навчання; застосування інтерактивних методів навчання для розвитку самомотивації, емпатії та рефлексії) та педагогічні (використання можливостей інформаційного середовища Moodle у формуванні професійної ідентичності майбутніх учителів, застосування

проектного навчання в процесі формування професійної ідентичності майбутніх учителів).

У дисертації подано детальний опис результатів дослідження. Розрахунки проведено грамотно, доказано вірогідність отриманих результатів.

Наукова новизна дослідження. До найістотніших наукових результатів відносимо такі: *вперше теоретично обґрунтовано* концепцію формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій як основу підвищення ефективності навчання студентів у вищих педагогічних навчальних закладах в єдності науково-методологічних підходів у дослідженні феномена професійної ідентичності, що розкривають її сутність, та інноваційно-технологічних підходів до використання засобів інформаційних технологій у фаховій підготовці майбутніх учителів; *розроблено й обґрунтовано* педагогічну систему формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій у вищих педагогічних навчальних закладах, що об'єднує теоретичні основи навчального процесу: навчальні орієнтації (цільові, дидактичні, розвивальні, виховні, соціальні); комплекс специфічних принципів (провідна роль теоретичних знань, індивідуальний підхід, навчання на високому рівні складності, вільний вибір, варіативність процесу навчання, автономізація навчального процесу, педагогізація діяльності кожного студента, активізація студента в процесі навчання, співробітництво та взаємодопомога в навчанні); зміст навчальних дисциплін; методологічні й педагогічні підходи (діяльнісний, системний, аксіологічний, акмеологічний, синергетичний, праксеологічний, особистісно орієнтований, компетентнісний, автономізований, інтеграційно-особистий); розроблено структурно-функціональну модель педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій, що об'єднує мету й результат підготовки студентів; складається з двох блоків: концептуального (концептуальні чинники, види концепцій, професійна орієнтація, відбір, професійне навчання, адаптація) та практичного, який реалізовувався в три етапи, що передбачало формування

компонентів професійної ідентичності (когнітивного, мотиваційного, емоційно-ціннісного, емпатійного, комунікативного, діяльнісно-практичного) засобами інформаційних технологій шляхом реалізації психологічних і педагогічних умов та встановлення рівнів сформованості професійної ідентичності майбутніх учителів: високого (сформована), достатнього (нав'язана), середнього (мораторій) та низького (невизначена); визначено й обґрунтовано психологічні (підвищення інтересу до формування професійної ідентичності на основі індивідуалізації навчання; застосування інтерактивних методів навчання для розвитку самомотивації, емпатії та рефлексії) та педагогічні (використання можливостей інформаційного середовища Moodle у формуванні професійної ідентичності майбутніх учителів, застосування проектного навчання в процесі формування професійної ідентичності майбутніх учителів) умови такого процесу;

удосконалено теоретико-методологічне обґрунтування сутності професійної ідентичності, яка підпорядкована кільком групам чинників (концептогенні, системоорганізаційні, системорозвивальні, чинники обміну, чинники функціональних зв'язків) і характеризується трьома складовими Я-концепції: когнітивна (фахові знання та професійні переконання, усвідомлення професійного Я-образу); емоційна (емоційно-оцінне ставлення до професійних переконань і знань); поведінкова (характер, який знаходить вираз у стилі взаємодії в професійному середовищі); положення про професійну ідентифікацію під час навчання у вищих педагогічних навчальних закладах, де логіка формування професійної ідентичності майбутніх педагогів представлена трьома напрямками: когнітивно-диспозиційним (забезпечується формами навчання: лекції, семінарські заняття, дискусії, спостереження за роботою вчителів під час практики, самостійна робота з науковою літературою, підготовка доповідей з метою формування когнітивного компонента професійної ідентичності; орієнтаційно-рефлексивним (рефлексивні тренінги, написання оглядів, само- і взаємооцінки, дискусії, круглі столи за участю фахівців-практиків з метою формування емоційно-

ціннісного і емпатійного компонентів професійної ідентичності, результатом якого є самоаналіз професійного образу Я, співвіднесення його з ідеальним образом професіонала; практико-орієнтаційним, основними формами реалізації якого є ділові й рольові ігри, моделювання професійних ситуацій і занурення в них, рольові тренінги, складання життєвих і професійних планів, перспектив, стратегій професійного розвитку, професійні практикуми з метою формування комунікативного та діяльнісно-практичного компонентів професійної ідентичності. розроблено і науково обґрунтовано концептуальні та теоретичні засади підготовки майбутніх економістів до роботи на валютному ринку на основі комп'ютерних технологій, що обіймають методологічний, теоретичний і технологічний концепти; визначено компоненти (мотиваційний, гностичний, операційний, емоційно-вольовий) готовності майбутніх економістів до роботи на валютному ринку на основі комп'ютерних технологій, як результату підготовки, володіння ними: необхідними професійними знаннями про валютний ринок і валютні операції, уміннями та навичками технічного і фундаментального аналізу.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає: у *розробленні* інноваційної методики реалізації педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій, навчально-методичного комплексу, в якому представлено: три лабораторні практикуми з сучасних інформаційних технологій (СІТ) у навчальному процесі для студентів історичного, філологічного факультетів, початкової освіти; спецкурс з основ web-програмування; тренінг професійної ідентичності за методикою Л. Шнейдер з використанням засобів інформаційних технологій; дидактичні матеріали (програми, лекції, лабораторні, завдання для самостійної роботи та індивідуальної роботи); *оновленні* змісту курсу «Сучасні інформаційні технології». Окремі положення можуть бути використані для розроблення навчально-нормативної документації та навчально-методичних видань у вищих навчальних педагогічних закладах.

Результати дослідження пройшли достатню апробацію на багатьох міжнародних та всеукраїнських конференціях.

Зміст автореферату відповідає змісту дисертації.

Поряд із високою оцінкою дисертаційного дослідження слід зробити деякі зауваження та побажання:

1. У розділі 2.1 потрібно було більш чітко показати взаємозалежність і взаємозв'язок між ідентифікацією і ідентичністю. Це забезпечило б більшу узгодженість цих понять із професійною ідентичністю, ніж подано в дисертації.

2. Розглядаючи принципи формування професійної ідентичності потрібно було більше уваги приділити принципу автономізації. Цей принцип широко використовується за кордоном. Ви розглядали це питання в розділі 4.1 на с.195.

3. Заслуговує на увагу розгляд в тексті дисертації (с.90) про особистісне прийняття людиною професії з погляду психології. Але, на нашу думку, це питання недостатньо розглянуто, оскільки дисертантка не пояснила особливості змістово-сислової регуляції особистості в процесі набуття і трансформування її професійного досвіду.

4. Розглядаючи питання про осмислення студентами професійної ідентичності дисертантка зупинилася на характеристиці трьох етапів. Перший етап – первинного вибору (початок 2-го курсу), коли зовнішня ідентичність переходить у внутрішню за рахунок процесу адаптації (с.95-96). Потрібно було показати відмінність у адаптації студентів і молодого вчителя (Т.Кухарчук, О. Мороз). Можливо більш детально потрібно дослідити цей процес під час навчання у ВНЗ. Це полегшило б адаптацію молодого вчителя до роботи в школі.

5. Розглядаючи питання про чотири рівні розвитку професійної ідентичності особистості (Л.Шнейдер, М.Пряжніков, Дж. Марсія) потрібно було більш ґрунтовно подати, що з підходів цих учених становить інтерес і чи використані вони на практиці.

6. Розглядаючи питання про інновації, які були використані в дослідженні (с.148-156) потрібно було більш чітко подати роль інформаційних технологій та

їх засобів у впровадженні інших технологій (модульних, проектної, особистісно орієнтованої, інтерактивних), тоді більш цільним виглядав би комплекс технологій, які були використані дисертанткою з метою формування професійної ідентичності. Хоч спільні ознаки технологій подано на с.163 дисертації.

Однак, висловлені зауваження та побажання мають дискусійний характер і не впливають на високий науковий рівень дисертаційного дослідження.

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що подане до захисту дисертаційне дослідження Романишиної Оксани Ярославівни «Теоретичні і методичні основи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій» є завершеним, самостійно виконаним, має наукову новизну і практичне значення, повністю відповідає вимогам п. 9, 11 – 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., а її автор Романишина Оксана Ярославівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 . – теорія і методика професійної освіти.

Офіційний опонент

Доктор педагогічних наук, професор

M.M. Kozia
М.М.Козя

Oksana Romaniushina

ВІДЗИВ

офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора
Шермана Михайла Ісааковича на дисертаційне дослідження

Романишиної Оксани Ярославівни

на тему «ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ»,

поданого на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за
спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

Актуальність дослідження. Сучасний стан українського суспільства, зокрема, сфера професійної освіти, має достатньо високу динаміку, що є відображенням суспільних процесів та явищ, зумовленим євроінтеграційними прагненнями держави та суспільства. У цьому зв'язку істотно підвищується рівень вимог до професійної підготовки вчителів в умовах сучасного університету, що, в свою чергу вимагає теоретичного обґрунтування, проектування, розробки і впровадження у систему професійної підготовки педагогічних систем, орієнтованих на формування професіоналізму вчителя, розвиток його особистісних якостей, створення стійкої мотивації до опанування обраною професією, усвідомлення свого високого покликання як провідника передових ідей у середовищі учнівської молоді.

Проблема формування професіоналізму вчителя не може бути успішно вирішена тільки за умов зміни освітньої парадигми, відходу від засад масової «енциклопедичної» освіти до особистісно зорієнтованої освіти, що базується на компетентнісній моделі професійної підготовки майбутніх вчителів.

Саме зміна освітньої парадигми, європейські та євроатлантичні сподівання України, процеси глобалізації та євроінтеграції зорієтували увагу науковців до проблеми всебічного та ґрунтового вивчення проблеми професійної ідентичності випускників ВНЗ.

Особливого значення набуває актуальність дослідження професійної ідентичності майбутніх учителів у зв'язку з удосконаленням системи освіти України у відповідності до критеріїв, прийнятих у країнах Європи, що сприяє підвищенню якості професійної підготовки фахівців на рівні світових стандартів. Погляди науковців на проблему формування професійної ідентичності вирізняються достатнім розмаїттям, окремі питання залишаються предметом дискусій, проте у переважній більшості праць, присвячених розгляду цього феномену, не знайшла відображення специфіка інформаційного суспільства, трансформаційні процеси у системі професійної освіти, що є результатом потужного впливу комп'ютерних засобів та інформаційно-комунікаційних технологій на професійну освіту, впровадження інтегрованих предметних інформаційно-освітніх середовищ, істотне зростання рівня комп'ютерно-інформаційної підготовки як студентів, так і викладачів, наявність лавиноподібного інформаційного потоку навчальної та іншої інформації, в якому постійно перебувають учасники освітнього процесу та їх вплив на процеси формування професійної ідентичності, аналіз перебігу цього процесу, виявлення його характерних рис та особливостей.

Тобто, виявлення та теоретичного обґрунтування наукових підходів до використання інноваційних та інформаційних технологій для формування професійної ідентичності майбутніх учителів ще не було предметом окремого дослідження.

Критичний аналіз наукового доробку вчених відповідно до теми дисертації дозволив дисертантці окреслити низку проблем, притаманних сучасній системі професійної підготовки вчителів, та сформулювати перелік суперечностей, без подолання яких процес ефективного формування професійної ідентичності майбутніх вчителів в умовах інформаційного суспільства був би достатньо проблематичним.

Отже, об'єктивно необхідним для системи педагогічної освіти стало створення системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів, у якій би органічно поєднувалися традиційні підходи до процесу навчання й педагогічні інновації з використанням засобів інформаційних технологій.

Враховуючи наведене вище, можна стверджувати, що дисертаційне дослідження О. Я. Романишиної є доцільним, актуальним і своєчасним.

Представлена на розгляд робота є складовою наукових досліджень Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка з теми «Особистісно-професійний розвиток педагога в процесі підготовки до інноваційної діяльності» (державний реєстраційний номер 0111U001321). Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 8 від 23.03.2010 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 7 від 26.10.2010 р.).

Надана дисертація О. Я. Романишиної складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаної літератури, 14 додатків. Повний обсяг дисертації складає 482 сторінки, з яких основного тексту 362. сторінки. У списку використаної літератури 512 найменувань, із них – 28 іноземними мовами. Сформована автором джерельна база відзначається різноманітністю і структурною повнотою, що дозволило обґрунтовано окреслити предметне поле дослідження, коректно визначити науковий та методичний апарат, спланувати дослідно-експериментальну частину роботи, визначити психологічні та педагогічні умови створення авторської системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій, намітити практичні кроки щодо реалізації створеної моделі як складової інформаційно-освітнього середовища університету. Структура вихідних даних, проміжних та підсумкових результатів дослідження достатньо проілюстрована, робота містить 32 таблиці і 36 рисунків.

Структура дисертації логічно, несуперечливо та послідовно відображає всі етапи науково-педагогічного пошуку, що здійснювався впродовж восьми років і надав змогу дисертантці послідовно вирішувати визначені завдання дослідження на теоретико-методологічному та дослідно-експериментальному рівнях, що відповідає меті, об'єкту, предмету, завданням і гіпотезі дослідження.

Базою дослідно-експериментальної роботи були Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Криворізький

національний університет «Криворізький педагогічний інститут», Хмельницький національний університет, Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка та Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, Державний вищий навчальний заклад «Запорізький національний університет». До експерименту на різних етапах дослідження було залучено. У процесі експериментальної роботи було задіяно 682 студенти, з яких: у процесі констатувального етапу – 180 майбутніх учителів (студенти 5 курсу) та 123 студенти (1 курс); у формульованому етапі брало участь 256 студентів контрольних груп і 246 студентів експериментальних груп, та 35 викладачів вказаних університетів. Структура та обсяг експериментального масиву надають можливість коректного використання методів математичної статистики у процесі опрацювання даних педагогічного експерименту.

У вступі дисертації переконливо обґрунтовано актуальність теми дослідження, проаналізовано ступінь вивчення досліджуваної проблеми та її відображення у фахових наукових джерелах, визначено мету, задачі, об'єкт, предмет, теоретичні засади та методи дослідження, сформульовано загальну та часткові гіпотези, що правила за концептуальну основу дослідно-експериментальної роботи, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено дані щодо апробації та впровадження результатів, публікаціях автора, в яких висвітлені основні положення дисертації.

Грунтуючись на базових методологічних підходах до сучасної педагогічної освіти, представлених у фахових джерелах та електронних ресурсах, що були напрацьовані провідними вітчизняними та зарубіжними вченими, результатах узагальнення бачення проблеми професійної підготовки майбутніх вчителів практиками освітянської сфери, здобувачкою були окреслені суперечності між наявним станом формування професійної ідентичності майбутніх вчителів та вимогами сучасного інформаційного суспільства до їхніх особистісних та професійних якостей.

Основними, на думку автора, є суперечності між світовими тенденціями трансформації вищої педагогічної освіти, потребою її цілеспрямованого реформування в Україні шляхом реалізації інноваційно-технологічних підходів до професійної підготовки студентів, що забезпечується сучасною системою підготовки майбутніх учителів у вищих навчальних закладах, і домінуванням традиційного навчання, об'єктивно зростаючою потребою сучасного суспільства в учителях, які ідентифікують себе з майбутньою професією, та недостатнім рівнем сформованості професійної ідентичності випускників вищого педагогічного навчального закладу, необхідністю актуалізації студентами перспектив власного професійного становлення на основі професійної самоідентифікації та несформованими вміннями майбутніх учителів визначати нові професійні цілі, а для їх реалізації – проектувати, конструювати й апробувати оптимальні способи професійної діяльності з використанням засобів інформаційних технологій, потребою реалізації сучасних підходів до інформатизації навчального процесу професійної підготовки майбутніх учителів і відсутністю цілісної системи формування їх професійної ідентичності засобами інформаційних технологій.

Окреслені здобувачкою суперечності та обґрунтовані шляхи їх подолання, що є відображенням суспільної значущості виявленої проблеми, були рушійною

силою послідовного вирішення завдань дослідження відповідно до його об'єкта, предмета і завдань.

Перший розділ дисертації містить огляд філософських принципів підготовки майбутніх учителів, загальнонаукових підходів до формування професійної ідентичності й праксеологічної спрямованості формування такої ідентичності.

Авторка здійснила методологічний аналіз основ професійної підготовки майбутнього вчителя на рівні узагальнення філософських ідей, закономірностей, принципів і загальнонаукових теоретичних положень, що сприяють обґрунтуванню та реалізації педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів у вищих навчальних закладах. На основі аналізу основ професійної підготовки до педагогічної діяльності був побудований категоріальний апарат дослідження, що містив сукупність понять, термінів, категорій та ієрархію дефініцій стосовно проблеми формування професійної ідентичності майбутніх вчителів: професійна підготовка – професіогенез – професіоналізм – ідентифікація – ідентичність. Загальними методологічними принципами дослідження є принципи об'єктивності, конкретності, історизму, науковості, діалектичності, детермінізму, що зумовили комплекс загальнонаукових підходів - гносеологічний, комплексний, особистісний, діяльнісний, системний, акмеологічний, аксіологічний, синергетичний, інтегративний, праксеологічний. Дисертантка цілком переконливо наголошує, що саме праксеологічний підхід є найбільш дієвим для забезпечення практичної спрямованості професійної спрямованості майбутнього вчителя та його відповідності ідеальній постаті учителя.

Розглянуті О. Я. Романишиною у першому розділі дисертації методологічні основи професійної підготовки майбутнього вчителя уможливили перехід до розгляду теоретичних основ формування професійної ідентичності майбутніх учителів у процесі фахової підготовки.

Другий розділ присвячено дослідженню феномена «професійна ідентичність», її становлення, розвиток і концепції професійної ідентичності майбутніх учителів, визначення її структури, критеріїв, показників, рівнів сформованості та чинників впливу на перебіг процесу її формування.

Здобувачкою на основі аналізу споріднених дефініцій сформульовано означення професійної ідентичності як обов'язкової складової професіоналізму майбутнього фахівця й однією з умов його формування. Конкретизуючи загальну дефініцію відповідно до завдань дослідження, авторка стверджує, що професійну ідентичність майбутнього вчителя ми розуміємо як сукупність процесів усвідомлення своєї приналежності до професії вчителя, уявлення про свою відповідність певним вимогам професії, співставлення своєї відповідності з професійним образом. Дослідницею виокремлено два основні аспекти формування професійної ідентичності: перший – етапи професійного становлення фахівця, другий – рівні професійної ідентичності.

У процесі наукового пошуку встановлено, що структуру професійної ідентичності складають три групи компонентів: просторово-часові характеристики діяльності (мотиваційний з критерієм – сформованість мотивів і цілей майбутньої професійної діяльності; когнітивний з критерієм – уміння здійснювати пошук та обробку інформації); внутрішні (емоційно-вольовий з критерієм – емоційне

ставлення до діяльності, вольові риси й емпатійний з критерієм – відбиття емоційних переживань внутрішнього світу іншої людини) та зовнішні (комунікативний з критерієм – сформованість комунікативних умінь, діяльнісно-практичний з критерієм – наявність сформованих професійних умінь і навичок).

У третьому розділі висвітлено інноваційні технології навчання в підготовці майбутніх учителів, представлено характеристику інновацій, інформаційно-комунікаційних технологій та комп'ютерних засобів, розглянуто проектну технологію як засіб інтенсифікації навчального процесу з окремих дисциплін.

Дисертантка дослідила причинно-наслідкові зв'язки проектування й педагогічних технологій, результатом чого став усвідомлений вибір модульної технології, проектної технології, особистісно орієнтованих технологій та інтерактивних технологій, об'єднаних єдиною метою функціонування у межах схеми формування професійної ідентичності майбутніх вчителів.

Під час упровадження зазначених технологій використовували інформаційні технології, тому що вони серед сучасних освітніх технологій у вищих навчальних закладах усього світу займають особливе місце. ІТ є одним з найважливіших засобів підвищення інтелектуального рівня людини, якісного поліпшення підготовки майбутніх фахівців, засобом здійснення людиною інформаційної діяльності у визначеній предметній області.

З метою реалізації завдань дослідження були використані Інтернет-технології, комунікативно-пошукові технології, в якості засобів підтримки викладання окремих дисциплін були використані текстові і табличні процесори, мультимедійні презентації, Інтернет-ресурси, хмарні сервіси, web 2.0. Як наслідок, упровадження проектної технології сприяло формуванню інформаційної; комунікативної; соціальної; предметної складових професійної культури майбутніх вчителів, що слугувало підвалиною обґрунтування педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів.

У четвертому розділі розглянуто питання концептуальних підходів до розроблення педагогічної системи, психологічні й педагогічні умови, основні складові педагогічної системи.

Основними складовими педагогічної системи, на думку авторки, є цільові орієнтації: дидактичні, розвивальні, виховні, соціальні, комплекс специфічних принципів, а саме: провідна роль теоретичних знань, принцип індивідуалізації, навчання на високому рівні утруднення, ідея вільного вибору, варіативність процесу навчання, автономізація навчального процесу, педагогізація діяльності кожного студента, активізація студента в процесі навчання, співробітництво та взаємодопомога в навчанні, методологічні й педагогічні підходи - гносеологічний, діяльнісний, системний, аксіологічний, праксеологічний, акмеологічний, синергетичний, особистісно орієнтований, компетентнісний, автономізований, інтегративно-особистий.

У процесі дослідження були визначені психологічні та педагогічні умови формування професійної ідентичності майбутніх вчителів засобами інформаційних технологій, зокрема використання можливостей інформаційного середовища Moodle у формуванні професійної ідентичності майбутніх учителів, застосування проектного навчання, підвищення інтересу до формування

професійної ідентичності на основі індивідуалізації навчання; застосування інтерактивних методів навчання для розвитку самомотивації, емпатії та рефлексії.

Авторкою було обгрунтовано, спроектовано та створено на основі інформаційного середовища Moodle сегмент інформаційно-освітнього середовища університету, орієнтований на формування професійної ідентичності майбутніх учителів. В якості навчального контенту були використані створені О. Я. Романишиною електронні навчально-методичні комплекси (ЕНМК), що реалізували наступні функції: підтримка лекційного курсу (лекція, практичні, лабораторні заняття), моделювання процесу або явища (практичні вправи, демонстрація), моделювання технічної системи (навчання її використання та (або) управління нею, тестові та контрольні ЕНМК (підсумкові заняття), електронний підручник (самостійна робота), збірники та генератори завдань (практичні заняття, самостійна робота), довідкові інформаційні системи (пошук нових навчальних відомостей, робота над проектом, «Питання-відповідь»), ігрові навчальні програми (ділова гра, рольова гра), інтегровані навчальні системи (самостійна робота), експертні інтегровані ЕНМК (проект).

Структурно-функціональна модель формування професійної ідентичності майбутніх вчителів графічно відображена на відповідних малюнках автореферату та тексту дисертації і детально описана у тексті роботи, що дає можливість скласти цілісне уявлення про проміжні результати наукових розвідок автора.

Ефективність запропонованої авторської моделі та придатність виділених психологічних та педагогічних умов для формування професійної ідентичності майбутніх вчителів були експериментально перевірені здобувачкою у процесі дослідно-експериментальної роботи.

У п'ятому розділі розглянуто стан сформованості професійної ідентичності майбутніх учителів, організація та методика проведення формувального експерименту, його результати та їх аналіз на основі визначених рівнів сформованості професійної ідентичності: розмита (дифузна) ідентичність, передчасна, мораторій, здобута ідентичність. Діагностувальний інструментарій для визначення рівнів сформованості професійної ідентичності достатньо детально наведений у додатках, зведені числові дані та їх інтерпретація представлені у виді таблиць у тексті роботи. Заслуговує на увагу рис.5.1.(с.294), що ілюструє процеси планування, організації та проведення педагогічного експерименту у виді логіко-структурної схеми, що дозволяє більш чітко уявити перебіг процесу формування професійної ідентичності майбутніх вчителів з використанням інформаційних технологій.

Перебіг процесу формування професійної ідентичності, експериментальні дані, що характеризують початкові та прикінцеві значення показників рівнів сформованості професійної ідентичності, відображені у табл.5.4-5.10, 5.11-5.26 відповідно та достатньо проілюстрована діаграмами.

Представлені у роботі фактичні дані свідчать, що найбільш істотні зміни із здобутою ідентичністю спостерігаємо в студентів історичного факультету (на 24,04%). У той самий час у студентів факультету філології і журналістики позитивні зміни відбулися в межах 17,72%, відповідно, за мораторієм у них зміни на 30,60%.

Достовірність результатів підтверджена значеннями t-критерію Стьюдента. Розрахункові значення t-критерію Стьюдента для студентів різних факультетів представлені у табл. 5.28-5.30, представлені дані є результатом обчислень за відповідними формулами математичної статистики, і сумнівів не викликають.

Отже, вважаємо доведеним, що впровадження педагогічної системи формування професійної ідентичності засобами ІТ є джерелом позитивних зрушень у формуванні цього особистісного утворення.

Таким чином, результати дослідження дають підстави вважати, що визначені завдання дослідження виконано, а його мета досягнута.

Висновки дисертації чіткі, логічно несуперечливі, достатньо обґрунтовані. Результати дослідження забезпечувалися реалізацією теоретичних положень і методик, застосуванням статистичних методів дослідження, що дозволило перевірити ефективність авторської моделі, психологічних та педагогічних умов формування професійної ідентичності майбутніх вчителів засобами інформаційних технологій.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що уперше теоретично обґрунтовано концепцію формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій як основу підвищення ефективності навчання студентів у вищих педагогічних навчальних закладах в єдності науково-методологічних підходів у дослідженні феномена професійної ідентичності, що розкривають її сутність, та інноваційно-технологічних підходів до використання засобів інформаційних технологій у фаховій підготовці майбутніх учителів; розроблено й обґрунтовано педагогічну систему формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій у вищих педагогічних навчальних закладах, що об'єднує теоретичні основи навчального процесу: навчальні орієнтації (цільові, дидактичні, розвивальні, виховні, соціальні); комплекс специфічних принципів (провідна роль теоретичних знань, індивідуальний підхід, навчання на високому рівні складності, вільний вибір, варіативність процесу навчання, автономізація навчального процесу, педагогізація діяльності кожного студента, активізація студента в процесі навчання, співробітництво та взаємодопомога в навчанні); зміст навчальних дисциплін; методологічні й педагогічні підходи (діяльнісний, системний, аксіологічний, акмеологічний, синергетичний, праксеологічний, особистісно орієнтований, компетентнісний, автономізований, інтеграційно-особистий); розроблено структурно-функціональну модель педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій, визначено й обґрунтовано психологічні (підвищення інтересу до формування професійної ідентичності на основі індивідуалізації навчання; застосування інтерактивних методів навчання для розвитку самомотивації, емпатії та рефлексії) та педагогічні (використання можливостей інформаційного середовища Moodle у формуванні професійної ідентичності майбутніх учителів, застосування проектного навчання в процесі формування професійної ідентичності майбутніх учителів) умови такого процесу, удосконалено теоретико-методологічне обґрунтування сутності професійної ідентичності, дістали подальшого розвитку основні напрями реалізації інтегративно-особистого підходу до професійної підготовки студентів у вищих педагогічних навчальних закладах шляхом застосування в навчальному

процесі комплексу засобів інформаційних технологій для формування професійної ідентичності майбутніх учителів та уточнено зміст понять «ідентифікація», «ідентичність», «професійна ідентичність», «засоби інформаційних технологій», визначено структуру електронного навчально-методичного комплексу (ЕНМК) застосування засобів інформаційних технологій у підготовці майбутніх учителів.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у розробленні інноваційної методики реалізації педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій, навчально-методичного комплексу, в якому представлено: лабораторний практикум з сучасних інформаційних технологій (СІТ) у навчальному процесі (історичний факультет); лабораторний практикум з СІТ у навчальному процесі (філологічний факультет); лабораторний практикум з СІТ у навчальному процесі (початкова освіта); спецкурс з основ web-програмування; тренінг професійної ідентичності за методикою Л. Шнейдер з використанням засобів інформаційних технологій; дидактичні матеріали (програми, лекції, лабораторні, завдання для самостійної роботи та індивідуальної роботи); оновленні змісту курсу «Сучасні інформаційні технології», в якому передбачено систематичне застосування засобів інформаційних технологій. Окремі положення можуть бути використані для розроблення навчально-нормативної документації та навчально-методичних видань у вищих навчальних педагогічних закладах.

Основні положення дослідження **впроваджено** автором у навчальний процес низки вищих навчальних закладів України, в яких здійснюється професійна підготовка вчителів, а саме: Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка (довідка № 01-18/217 від 26.10.2015 р.), Криворізького національного університету «Криворізький педагогічний інститут» (довідка №02/02-489/3 від 21.09.2015 р.), Хмельницького національного університету (довідка № 61 від 1.09.2015 р.), Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 198 від 14.09.2015 р.) та Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (довідка № 01/10-796 від 15.09.2015 р.), Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» (довідка № 01-15/216 від 24.09.2015 р.). Відповідні довідки про впровадження результатів дослідження у систему професійної підготовки вчителів у наведених вище навчальних закладах представлені у додатках.

У представленій роботі досить вдало проілюстровано результати констатувального та формувального експерименту відповідними малюнками та зведеними таблицями, фактичний розрахунковий матеріал, формули та зразки опитувальників і анкет представлені у низці відповідних додатків. Оформлення дисертаційної роботи відповідає встановленим вимогам.

Основні положення дисертаційного дослідження висвітлено у 41 науковій й науково-методичній праці, з них 34 одноосібних, зокрема: 1 одноосібна монографія (22 др. аркуші), 21 стаття в провідних наукових фахових виданнях, 4 статті – у збірниках, включених до міжнародних наукометричних баз, 4 публікації в іноземних виданнях, 4 науково-методичні видання, 7 тез, що свідчить про достатнє ознайомлення з одержаними результатами дисертаційного дослідження широкого наукового загалу. Кількість та повнота висвітлення положень

дисертаційного дослідження у наукових публікаціях О.Я. Романишиною за темою дисертації відповідає чинним вимогам.

Зміст автореферату повністю відображає основні результати дисертаційного дослідження.

У цілому позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження О.Я. Романишиної, вважаємо можливим звернути увагу на певні дискусійні питання, окремі **недоліки** та висловити деякі **побажання**:

1. В авторефераті та тексті дисертації авторка наводить та аналізує нормативно-правові акти, що окреслюють правове поле дослідження, та декларують низку дефініцій, що містяться в тексті роботи (с. 15-16 дисертації, с.7 автореферату). Разом з тим, у наведеному аналізі відсутній Закон України «Про інформацію» та Наказ Міністерства освіти і науки України № 1060 від 01.10.2012 р. «Про затвердження положення про електронні освітні ресурси».

2. Проектуючи систему формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій, здобувачка залишає поза увагою положення трисуб'єктної дидактики, що, на нашу думку, могло б підкреслити та більш чітко виявити основні вектори взаємодії всіх учасників навчального процесу в умовах активного інформаційно-освітнього середовища.

3. У п.п. 1.1 та 1.2 наведені відомості щодо філософських принципів та загальнонаукових підходів до проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя та формування його професійної ідентичності. На нашу думку, ці розділи було б доцільно об'єднати в один пункт, викласти наявний матеріал більш структуровано та лаконічно, але без втрати змістового наповнення. Адже філософські принципи фактично є основою загальнонаукових підходів формування особистісних утворень, і формування професійної ідентичності майбутніх вчителів не є виключенням.

4. С. 11 автореферату, аналогічно у тексті дисертації. Авторка зазначає, що у курсі «Сучасні інформаційні технології» вона системно використовує засоби інформаційних технологій. Проте, це не є досягненням здобувачки, а її безпосередній обов'язок, передбачений посадовою інструкцією.

5. На с. 276 дисертації, рис. 4.9., с. 25, рис.2 автореферату зображена модель авторської педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій. На малюнках зв'язки між концептуальним та практичними блоками недостатньо чітко окреслені, у блоці «Результат» не відображена категорія осіб, професійна ідентичність яких формується. Разом з цим, у тексті роботи необхідні відомості наведені достатньо повно.

6. С.299-300. Представлений матеріал, що ілюструє авторське бачення навчальних цілей та очікуваних результатів навчання відповідно до діяльності студентів у виді таблиці. Проте, ця таблиця не має назви, порядкового номеру, та міститься на двох сторінках. Доцільно було б представити її як додаток. Аналогічно для таблиць 5.8, 5.9, 5.30.

Сформульовані зауваження суттєво не впливають на наукову цінність роботи. Аналіз дисертаційної роботи, автореферату та опублікованих праць

дисертанти дає підстави зробити загальний висновок, що дисертаційне дослідження Оксани Ярославівни Романишиної на тему «Теоретичні і методичні основи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій», представлене на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти, є завершеним, цілісним, самостійним науковим дослідженням, що має наукову новизну, теоретичне та практичне значення, відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України до докторських дисертацій та пп. 9, 11, 12, 13, 15 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567, що є підставою для присудження її автору – Романишиній Оксані Ярославівні, наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри інформатики, програмної інженерії
та економічної кібернетики Херсонського державного університету

М.І.Шерман

